

Lliçó inaugural

La literatura furtiva, per Pere J. Quetglas i Nicolau

Catalunya, durant l'alta edat mitjana, va ser una zona marginal i perifèrica si ho considerem des del punt de vista polític i de poder, i una àrea lateral o aïllada si ho considerem des del punt de vista lingüístic, tot seguint la denominació encunyada per Matteo Bartoli, el fundador de la neolingüística.¹ Aquesta marginalitat es donava respecte a la península Ibèrica, fos quin fos el poder hegemònic vigent en cada moment, i també respecte al poder carolingi i de les dinasties que el succeïrien a l'altra banda dels Pirineus. Per als musulmans, era un territori poc productiu d'on només de tant en tant es podia treure algun profit mitjançant ràtzies i captura de presoners, si fem excepció de les valls dels rius, especialment la de l'Ebre, que hem de recordar, però, que aleshores estava molt lluny de figurar en els plans expansionistes dels comtes. Per als carolingis no era altra cosa que una falca de defensa, la *Marca Hispanica*, una zona militaritzada amb elements autòctons que servia d'escut i protecció davant dels atacs provinents del sud. Aquesta realitat de dependència dels comtats catalans, ultra les conseqüències polítiques pròpies, es fa molt palesa en l'abundantíssima documentació conservada que té com a norma datar els actes comercials o jurídics segons el regnat dels reis francs. Així mateix, en l'àmbit lingüístic, la lateralitat o l'isolament confereix també característiques pròpies, en la mesura que en un mateix territori i en una mateixa realitat acaben coexistint trets opositius de doble sentit. Tot això és molt interessant, però ho haurem de deixar en mans de gent més coneixedora i experimentada. Ara i aquí, em limitaré a parlar-vos dels aspectes literaris i culturals.

En el pla cultural, la marginalitat es manifesta, entre altres coses, en el fet que les institucions docents i culturals del país, bisbats i monestirs, disposen d'uns fons manuscrits que, sense ser menyspreables, estan molt per sota dels que ofereixen altres centres europeus similars. La diferència és substancial. En consonància amb tot això, la literatura que es produeix en aquest entorn pateix les mateixes limitacions. És veritat que hi ha àmbits, com el jurídic, en què som capdavanters i amb escreix. El text dels *Usatges*² o les aportacions del jutge Bonsom, ja en el segle x,³ ens eximeixen per la seva vàlua intrínseca d'insistir-

1. BARTOLI (1925), p. 3-9.

2. Vegeu BASTARDAS (1991).

3. *Liber iudicum popularis* (2003).

hi més. Ara bé, tot i que de vegades ens veiem abocats a considerar obres com aquestes des del punt de vista de l'estil i de la capacitat lingüística dels seus redactors, no ens podem creure que això sigui autèntica literatura. Fins a arribar al segle XII, que és quan veuen la llum els *Gesta comitum*, la literatura al nostre territori, en qualsevol de les dues branques en què podem segmentar-la, d'acord amb la realitat —història i poesia, per bé que sovint tinguin elements en comú—, està molt per sota del que aporten altres territoris. Si fem un repàs segle a segle, sense entrar massa en detalls, el resultat no és gaire il·lusionant. Res de semblant, per exemple, no tenim dins del segle IX al poema en honor de Lluís el Pietós escrit per Ermold el Negre per fer-se perdonar no se sap què (seguint la tradició de les *Tristia* i *Pontica* d'Ovidi) i que ens toca de ben a prop, ja que en el llibre primer dedica uns sis-cents versos a la descripció del setge i la presa de Barcelona de l'any 801.⁴ Tampoc res a l'altura de la *Vita Karoli Magni* d'Eginard ni cap enciclopedista de la categoria de Raban Maur. Pel que fa al segle X, ja ens agradaria tenir una autora com Rosvita de Gandersheim, capaç d'elaborar drames hagiogràfics d'inspiració terenciana, o un historiador com Liutprand de Cremona, qui, ultra historiar la seva època, deixa constància de la seva visita a la cort de Constantinoble.⁵ I si passem al segle XI, ja no sabem on mirar, perquè mirem on mirem tot ens aclapara: el *Ruodlieb*, poema d'aventures cavalleresques, els *Versus Eporedienses* o l'historiador Sigebert de Gembloux, autor d'un *Chronicon* que està a anys llum dels nostres, en són alguns exemples ben il·lustratius.

I nosaltres què tenim? Si comencem per la història i ens situem ja en el segle XII, és evident que els *Gesta comitum*⁶ no són una obra gens menyspreable, tot i que no deixen de pertànyer a un tipus d'història de caire panegíric, és a dir, escrita a major lloança de qui l'encarrega. A la seva altura podríem situar el *Liber Maiolichinus*⁷ o *De bello Maioricano*,⁸ que narra l'efímera conquesta de Mallorca pels pisans i catalans de 1114-1115, si no fos obra d'un autor italià, sigui o no sigui el Llorenç de Verona que els manuscrits donen com a autor o l'Enrico di Calci, que és el candidat preferit de la crítica italiana, tot començant pel seu editor, Carlo Calisse.⁹ Aquí es repeteix una vegada més el cas

4. ERMOLDVS NIGELLVS (1884). El passatge de la conquesta de Barcelona es troba entre els versos 65 i 616 del llibre primer.

5. *Relatio de legatione Constantinopolitana*. Vegeu CHIESA (ed., 1998).

6. Ara disposem de noves edicions i traduccions com la de Stefano M. Cingolani i Robert Álvarez Masalias, *Gestes dels comtes de Barcelona* (2012).

7. *Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus* és el títol que donà a l'obra el seu editor Carlo Calisse, i el que manté en la traducció catalana Mireia Mulet.

8. LAVRENTIVS VERONENSIS (1996).

9. Cf. D'ANGELO (2009), p. 329; *Liber Maiolichinus* (1904), p. XVII-XXV.

d'Ermold el Negre de què parlàvem abans. Però abans dels *Gesta comitum*, si seguim el camí que obriren Lluís Nicolau d'Olwer¹⁰ i Miquel Coll i Alentorn,¹¹ i que tampoc ningú no ha desmentit, la cosa s'acaba aviat. Els diversos crònicons descrits per Miquel Coll són generalment la cosa més eixuta i escardalenca que hom pugui imaginar, com es pot constatar si repassem alguns dels apunts que ofereix un dels crònicons més antics, el *Chronicon alterum Riuipullense*, sobre els esdeveniments de finals del segle VIII i començaments del segle IX:¹²

762	Obiit Pipinus pater Karoli imperatoris.
767	Ob. de Karoli imperator.
785	Gerundam ciuitatem homines tradiderunt regi Karolo. Et multi uiderunt sanguinem pluere; et mortalitas magna secuta est. Aparuerunt acies in coelo, st signum † in uestimentis hominum.
801	Introiuit Ludouicus in Barchinona, filius praelibati Karoli, et tulit ciuitatem sarracenis.
813	Obiit Karolus.
814	Leuduuius filius eius.
837	Obiit Leuduuius rex.

I no penseu que l'elecció ha estat feta de manera esbiaixada. L'apunt de l'any 785 és un dels més llargs. Per això, no és d'estranyar que Josep M. Salrach digués en l'estudi que en va fer que el gènere tenia uns límits ben marcats pel fet de ser no tant una narració com un inventari dels fets.¹³

Arribats a aquest punt, qualcú, ja frisós, pot estar pensant que això passa en la historiografia, però que els catalans, encara avui, tenen més propensió a la poesia. Doncs bé, si passem de la història en sentit estricte a la poesia, el que trobem és diferent, però no tant: bàsicament, poesia funerària i de lloança que respon a les necessitats i a les circumstàncies. Obres com l'*Epicedi a la mort de Ramon Borrell III*, escrit en asclepiadeus menors catalèctics; el *Poema de lloança de Ramon Berenguer IV*, en dímetres trocaics, o el *Poema de lloança del monestir de Ripoll*, en hexàmetres i díctics lleonins, atribuït en part a l'abat Oliba, són obres que mereixen una menció, alhora que hem de ser conscients del seu abast.¹⁴

10. NICOLAU D'OLWER (1932).

11. COLL I ALENTORN (1951-1952).

12. VILLANUEVA (1803-1852), t. v, p. 241.

13. SALRACH (1995), p. 25.

14. NICOLAU D'OLWER (1915-1919), p. 27-29, 32-34, 36 i 38.

A part d'això, petites composicions, curts epitafis i les curioses encícliques mortuòries.¹⁵ D'altra banda, si ens ho mirem des de la perspectiva dels autors, no serem pas nosaltres qui dubtem de la categoria cultural i literària del mateix abat Oliba; i al seu costat hi podríem arrenjlar, amb les lògiques limitacions, autors com Joan de Fleury i el monjo Oliba, també de Ripoll. I encara ens podem permetre la velleïtat d'esmentar, només esmentar, poetes com Suniefredus, Sigefredus o Arnallus, perquè així es designen ells mateixos, tot i que no sabem res de la seva producció.¹⁶

En aquest punt, al frisós d'abans li ve a la memòria el *Cançoner de Ripoll*. Doncs bé, és veritat que el *Cançoner de Ripoll* és una obra mestra que ja per ella mateixa val tot un imperi, i en podem i n'hem d'estar molt contents i orgullosos. Però aquí cal fer una petició de principi i prescindir del seu possible origen ultrapirinenc, ja que la temàtica s'adiu més amb la realitat dels *Carmina Burana* que no pas amb la de la poesia que es feia a casa nostra, tot i que tampoc cal descartar-ho del tot. Amb el *Cançoner*, començarem el nostre periple per la literatura furtiva. Perquè hem d'admetre que no deixa de ser ben curiós que una obra tan important hagi estat tan amagada i tan a punt de desaparèixer per sempre més; i tant és així que, en el seu cas, més que parlar de *literatura furtiva* hauríem de parlar de *literatura miraculosa*. Ni Villanueva,¹⁷ ni Torres Amat,¹⁸ ni Beer¹⁹ ni tampoc Bofarull²⁰ no la varen saber trobar, o potser no la varen voler trobar, fins que el manuscrit 74 de Ripoll caigué en mans d'un il·lustre predecessor nostre, Lluís Nicolau d'Olwer,²¹ qui la va descobrir emmascarada enmig de les glosses i obres gramaticals que servien de suport als monjos del monestir i que es recollien en aquest manuscrit 74, intitulat *Liber glossarum et timologiarum*.²² Des de la distància li hem d'agrair al copista del manuscrit, en sigui o no el veritable autor, el seu afany per amagar el text donant-li forma de prosa, dissimulant per inversió els títols de les composicions i aprofitant unes pàgines que havien quedat en blanc per la mala qualitat del pergami. Segurament gràcies

15. ESCOLÀ Tuset (2005).

16. Suniefredus o Seniofredus apareix citat a *DACCBarcelona* I 161, p. 464 (18 abril 1011) i II 241, p. 585 (30 juny 1015); Sigefredus, a *ACComtalPerg* I 138, p. 432 (24 setembre 1018); i Arnallus, a *CCarlemanya* I 159, p. 292 (15 octubre 1088).

17. VILLANUEVA (1803-1852), t. VI.

18. TORRES AMAT (1836).

19. BEER (1907-1908).

20. Vegeu VALLS TABERNER (1991), p. 41-42, on es fa la descripció del manuscrit.

21. NICOLAU D'OLWER (1915-1919), p. 38-56.

22. El mot *timologiarum* (o, potser, *tonologiarum*) és una deturpació de *etimologiarum*; vegeu MORALES (ed., 1985), p. 26-27.

a aquesta precaució i astúcia, el text no va quedar exposat abans d'hora a ulls inquisidors que l'haurien tard o d'hora fet desaparèixer; especialment, si tenim en compte la temàtica una mica pujada de to d'aquestes composicions. Ara bé, que la temàtica fos aquesta o una altra de ben ortodoxa no hauria servit de res si l'any 1835, el manuscrit 74 de Ripoll hagués estat a Ripoll, que és on hauria d'haver estat. Em permetran que m'estengui un poc en aquesta història perquè em sembla prou representativa de com van les coses en el món del patrimoni i de com n'és d'important la casualitat, però també la murrieria d'alguns personatges. Després de les guerres napoleòniques i de la restauració de la monarquia borbònica en la figura de Ferran VII, l'any 1820 es produí el pronunciament del general Rafael del Riego en favor de la Constitució de 1812, cosa que va donar pas al Trienni Liberal de 1820 a 1823. Entre les mesures que es prengueren en aquest curt període de temps figuraven les confiscacions i la venda de determinades possessions eclesiàstiques. És el procés conegut com a *primera desamortització*. Entre les propietats afectades hi havia el monestir de Ripoll, que va ser suprimit, i, com a conseqüència d'una reial ordre del 20 de novembre de 1822, es va ordenar el trasllat dels seus fons a Barcelona, a l'Arxiu General de la Corona d'Aragó. La sort i la casualitat feren que a càrrec d'aquest arxiu hi hagués un bibliotecari murri i experimentat, Pròsper de Bofarull, que degué pensar, en definitiva, que els manuscrits estarien millor en el seu arxiu que no pas en el seu lloc d'origen. I els fets acabaren donant-li la raó. Un cop acabat el Trienni Liberal amb la intervenció dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, es restaura l'absolutisme i es procedeix a deixar les coses tal com estaven abans. Així, doncs, una altra reial ordre, del 28 d'abril de 1824, manava retornar els arxius dels monestirs suprimits durant el període liberal, i això implicava, també, els fons de Ripoll. Però Bofarull es va fer el distret i arribà a una mena de compromís amb els monjos amb l'excusa que estava redactant un catàleg del material que li havia arribat i que, a més a més, volia relligar els còdexs. Així, va aconseguir que els monjos de Ripoll deixessin els manuscrits dipositats al monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona mentre ell acabava la seva tasca. Amb tot, i com a prova de la seva bona voluntat, els va lliurar uns quants còdexs ja relligats. Val a dir, però, que Bofarull no tingué gaire pressa a l'hora d'enllestir la feina compromesa, de manera que l'any 1835 encara no havia retornat la resta dels manuscrits. Va ser una gran sort, perquè aquell any, a conseqüència del procés desamortitzador engegat per Mendizábal, el monestir de Ripoll va ser assaltat i el seu arxiu fou cremat. És clar que Bofarull tampoc no es va poder quedar de mans plegades, sinó que va haver de córrer cap a Sant Pau del Camp, que també es trobava en perill, i rescatar els manuscrits allà dipositats i tornar-los a guardar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Tots els manuscrits que Bofarull havia retornat a Ripoll el 1824 van desaparèixer. Per sort, el manuscrit 74 s'havia quedat

a Barcelona. Potser no sabrem mai si perquè encara no estava relligat o perquè Bofarull així ho va fer creure.²³

Quelcom de semblant és el que succeeix amb l'altra gran obra del segle XII, el *Carmen Campidoctoris*, el poema llatí inacabat sobre la història del Cid. Copiat en un manuscrit de Ripoll, avui conservat a la Biblioteca Nacional de França (*Parisinus Lat.* 5132), té moltes coincidències amb la història del *Cançoner*. De primer, l'autor, també desconegut, pot no ser de casa nostra i la transmissió en un manuscrit de Ripoll pot ser fruit de la casualitat. Posats a fer exercicis de sociopolítica històrica, no podem negar que resulta estrany que s'elabori a casa nostra un poema en què es lloa ni més ni menys que la victòria del Cid sobre un comte de Barcelona, Berenguer Ramon II, per molt fratricida que sigui, per bé que una autoria amb aquesta orientació també podria explicar precisament que es trobés dissimulat entre els fulls deixats en blanc a l'hora de copiar una altra obra.²⁴ Amb tot, no és absolutament descartable que l'autor fos un monjo català de l'entorn d'Urgell, no de Ripoll, que podria estar arrengrerat en les files del partit contrari a Berenguer Ramon II.²⁵ La lletra és de finals del segle XII o de principis del XIII, tot i que això no vol dir que aquesta fos la data de la seva composició. D'altra banda, com dèiem, també està copiat en unes pàgines deixades en blanc pel copista primer. I encara més coincidències: també se salvà de la destrucció de 1835, perquè (hem de dir afortunadament?) ja feia dos segles que Peire de Marca, l'il·lustre erudit bearnès, l'havia fet desaparèixer de Catalunya entre 1644 i 1651, tot aprofitant la seva afeció erudita per consultar documents que amb posterioritat li serviren per establir, de manera molt beneficiosa per a França, les fronteres en el Tractat dels Pirineus; el manuscrit passà després a ser propietat del seu secretari, Étienne Baluze, i a la mort d'aquest fou dipositat a la Biblioteca Reial, avui Biblioteca Nacional de França.²⁶ Però encara hi ha una desgràcia més gran en el cas del *Carmen*, ja que la part final del poema ha estat raspada per aprofitar l'espai per copiar-hi l'*Epistola de profectione Friderici I in Orientem et de eius morte* (sobre la figura de Frederic I Barbarossa), i d'aquesta manera acabaren de desaparèixer una cinquantena de versos, gairebé una tercera part del total.²⁷ Però la part desapareguda podria ser encara més gran, si ens atenim a les consideracions de Joan Bastardas, qui, tot basant-se en el ritme narratiu i en la consideració de conjunt del que hom espera d'un poema èpic, assenyala la possibilitat

23. Vegeu *Cançoner de Ripoll* (2009), p. 10-12.

24. WRIGHT (1979), p. 219.

25. BASTARDAS (1998-1999), p. 29-30.

26. *Carmen Campidoctoris o Poema latino del Campeador* (2001), p. 165.

27. *Carmen Campidoctoris o Poema latino del Campeador* (2001), p. 171.

que el manuscrit de Ripoll no reproduís sinó la meitat del poema, ja que aquest hauria de tenir una extensió d'unes seixanta estrofes, és a dir, si fa no fa, el doble de les avui conservades.²⁸ Vaja, que en aquest cas, a més d'amagar o dissimular el poema, algú es va preocupar d'esborrar-lo.²⁹

Fins ara, hem vist uns casos de furtivisme literari, sens dubte interessat i segurament encaminat a evitar que determinades obres arribessin a ser conegudes per qui no convenia. Els dos casos pertanyen al segle XII. Fem, ara, una mirada global al que passa en els tres segles anteriors. És ben evident que existeix una paradoxa notable, ja que si, d'una banda, tenim una literatura ben migrada, d'altra banda, tenim alhora una munió immensa de documentació de caire notarial on apareixen centenars i centenars d'escrivans d'entre els quals n'hi ha força que palesen un coneixement notable de les normes del bon estil i de la bona escriptura. Seria ridícul pensar que enmig de tant d'esforç per deixar constància escrita de les voluntats testamentàries o de les transaccions comercials o espirituals, no hi hagués ningú que tingués capacitat i aspiracions literàries per pensar que no en podia deixar alguna mostra. Resoldre aquesta paradoxa no és fàcil i potser mai no serà possible. Com hem vist i veiem contínuament, sovint la conservació o pèrdua d'un manuscrit té molt d'atzarós, i contra això no hi ha gaire a fer quan mirem cap al passat. Ara bé, el que sí que podem fer, i de fet estem fent des de fa un cert temps, és mirar i remirar el que tenim per veure si hi podem descobrir quelcom que complementi la migradesa del nostre cànon, tant en obres com en autors. El repte no és fàcil, perquè sovint es tracta de «cercar cucs en un lloc sec». I és que, de fet, costa molt imaginar-se que hi hagi un lloc més eixut i menys assaonat perquè hi arrel·li i es desenvolupi la llavor literària que la documentació jurídica. Aquesta necessitat de pouar en una documentació tan aliena al món literari explica que siguem gent que no es dedica prioritàriament a la literatura, particularment lexicògrafs i paleògrafs, els que anem a la recerca d'aquestes fonts.

Doncs bé, mentre ens arriba el moment de fer el gran descobriment d'una gran obra que ens situï en el mapa del món literari de l'alta edat mitjana, no queda més remei que cercar aquesta literatura o aquests retalls literaris que es troben o no es troben, això no se sap mai *a priori*, enmig de la paperassa dels negocis, dels judicis i dels testaments.

28. Vegeu BASTARDAS (1998-1999), p. 21-22.

29. Aquesta dèria per aprofitar els espais en blanc que trobaven en els manuscrits no és en absolut privativa de les obres literàries en sentit estRICTE, com fa palès Coll i Alentorn en parlar dels crònics catalans: «Els més antics entre ells acostumen a ésser escrits aprofitant els espais en blanc de les taules de còmput pasqual, però més endavant ja són copiats sense relació amb aquestes taules i sovint omplint els espais vacants deixats en manuscrits preexistents» (COLL I ALENTORN, 1951-1952, p. 155); en el mateix sentit, però referint-se a un crònicó més tardà, el *Cronicó de Sant Cugat*, vegeu COLL I ALENTORN (1962), p. 245.

Es tracta, naturalment, d'un altre tipus de literatura furtiva, no la que es fa amb voluntat de ser amagada per perillosa o nociva, sinó d'una literatura que s'inclou allà on hom no l'esperaria, amb la voluntat de ressaltar i donar prestigi a un document, o, qui sap, simplement per esbravar les ànsies artístiques d'un escrivà; però en qualsevol cas, amb una voluntat literària que es fa palesa en la selecció acurada del lèxic i en les referències directes o indirectes a la literatura clàssica. Vegem-ne alguns casos. De l'escrivà Guillem, de l'escriptori de Vic, no en sabem gairebé res. Sabem que és l'eclesiàstic que el 5 d'octubre de l'any 1033 redacta una segona versió de la publicació sacramental del testament del levita Guillem de Mediona, canonge de Sant Pere de Vic i senyor d'uns quants castells de frontera (Mediona, Oló, Clariana, Aguilar, Tous, Montbui i Corbera).³⁰ La redacció d'aquesta publicació sacramental és gairebé idèntica a una altra d'anterior datada el 16 de setembre del mateix any 1033 i signada, en aquest cas, pel sacerdot Gausfred.³¹ De la situació concreta se'ns n'escapen moltes coses, com és el motiu que propicià la redacció de la segona còpia. Ara bé, sigui pel que sigui, la realitat és que el text de Guillem difereix del de Gausfred per la introducció i per un afegit final. Deixem ara de banda la introducció, tot i que té el seu interès amb vista a explicar la plasmació escrita dels actes jurídics, i centrem-nos en aquest afegit final, que presentem acarat amb l'altre text.

<p>Adveració del testament de Guillem de Mediona (1) 16 de setembre de 1033 <i>DipVic</i> 914, p. 239:</p> <p>Et cum hec omnia ordinavit, postea sic fuit interfectus in [ma]nus hismahelitarum in isto mense setembris.</p>	<p>Adveració del testament de Guillem de Mediona (2) 5 d'octubre de 1033 <i>DipVic</i> 915, p. 242:</p> <p>Hec autem omnia ordinata atque iniuncta a prefato conditore, [ord]inata a iamdictis amicis suis, postea vixit plusquam biennium, et celebrante eo placito cum domno Bernardo Sendredo et aliis plurimis amicis suis in cacumine montis ante kastrum Cheralit supervenerunt sarraceni in confinio Argenzola, devastantes et captivantes cristianos, et ille cum ceteris perse[cutus] est eos audacter cum iamdictis amicis usque quo pervenerunt in insidiis barbaricis, ubi graviter vulneratus</p>
---	---

30. *DipVic* 915, p. 239-242.

31. *DipVic* 914, p. 237-239.

	atque capite truncatus pro divini amore tali morte peremptus migravit ab oc seculo antequam de hac re permutasset voluntatem in mense isto preterito setembrio.
[...] † Gaucefredus sacer, qui has condicione scripsi et SSS. die et anno quod supra.	[...] S† Wilielmus sacer, qui as condicione scripsi et SSS. die et anno quod supra.

Tot parlant de la mort de Guillem de Mediona, Gausfred escriu, ras i curt, que després de fer testament va morir a mans dels musulmans el mateix mes de setembre. Expressió lapidària i lacònica amb la qual es diu tot el que calia dir. Enfront d'això, Guillem, que devia tenir alguna pretensió literària o historicista, o potser les dues coses, sigui perquè el text li semblés massa escardalenc, sigui perquè volia destacar la valentia del personatge, o sigui pel motiu que sigui, n'adorna la redacció i li confereix un to històric molt més detallat i també molt més interessant des del punt de vista literari, atès que reflecteix prou bé com devia ser aleshores la vida en aquests castells de frontera. Ve a dir que dos anys després de la redacció del testament,³² i mentre celebrava un judici amb Bernat Sendret i altres amics seus al cim d'una muntanya davant del castell de Queralt, va saber que els sarraïns estaven fent una incursió en les contrades d'Argençola i que devastaven els camps i feien presoners. Davant això, tot el grup es llança a la persecució dels sarraïns, però aquests els paren un parany de resultes del qual Guillem de Mediona fou ferit i mort, i acabà amb el cap tallat. No és ben bé el mateix. És clar que la capacitat emotiva no és la mateixa per a tothom però, pel que fa a mi, cada vegada que lleigeixo aquest text sento un especial sentiment de simpatia envers Guillem de Mediona, que ensems em fa maleir l'hora en què l'escrivà Guillem no es va decidir, des del claustre de Vic estant, a farcir els documents que redactava amb petites històries com aquesta que avui ens permetrien acostar-nos un poc més a una realitat difícil, complicada i fugissera, i que mereix molt més la nostra atenció que no pas les notes eixutes dels cronicons.

És bastant probable que l'emotivitat tingui alguna cosa a veure en la creació d'aquestes petites peces històriques, com es pot deduir del recull d'episodis de caire similar que no fa gaire va donar a conèixer Jesús Alturo.³³ Moltes d'aquestes tenen com a

32. El testament està datat l'any 1031; vegeu *DipVic* 895, p. 217-220.

33. ALTURO (2004), p. 30-31.

leitmotiv inspirador les terribles conseqüències que tingué la caiguda de Barcelona a mans d'Almansor l'any 985. L'episodi va marcar directament la vida del país, de manera que no pot semblar estrany que aparegui reiteradament tot explicant la destrucció que causà i els problemes que varen patir els captius enviats a Còrdova. Tampoc no ens ha d'estranyar que sigui el jutge Bonsom l'autor d'algun d'aquests retalls històrics datats a principis del segle XI, com el que relata la subsegüent expedició victoriosa dels dos comtes germans, Ramon Borrell de Barcelona i Ermengol I d'Urgell, a Còrdova, i que es fa entendre com una espècie de rescabament de l'expedició en sentit contrari de l'any 985:

Donació de Guitart, abat de Sant Cugat

26 de juliol de 1012

CSCugat II 449, p. 94:

Prevaluit [iam dicta] rabies paganorum sevitia per multa annorum curricula super provincias christianorum et dissipaverunt infinitas munitiones usque dum dedit Deus victorias christianis per manum Raimundi fratrique sui Ermengaudi utrique comiti, qui, manu Dei gubernantis, eorum forcia, preliando, confregerunt et usque ad Corduba audaciter introierunt et prelium [ante Cordubam] laudabiliter prefati fratres peregerunt, et omnes sarracenos atque barbaros, nutu Dei, in fugam miserunt, et regem Mucelemiticum, qui ad eos confugerat, in solio regali Cordubense collocaverunt.

Aquesta descripció no es troba inserida en cap cronicó, ni en cap obra de caire històric, sinó dins de la carta de donació d'unes terres ermes dels encontorns de Santa Oliba, que fa Guitart, abat de Sant Cugat, a un noble anomenat Hisnabert amb l'objectiu que les repobli.

Aquestes petites notes històriques no són, però, l'única velleïtat literària que es permeten els nostres escrivans. Força sovint també, com han posat en relleu fa poc les professores Mercè Puig i M. Antònia Fornés, hi ha autors com el monjo Garsias de Cuixà, el mateix jutge Bonsom o el gramàtic de Vic Borrell Gibert que es deixen emportar per la vena poètica recurrent a un lèxic erudit i allunyant-se, voluntàriament i conscient, de la prosa àrida dels diplomes. Així, en una acta de donació de l'any 1060, en què Arnau Mir de Tost i la seva esposa, Arsenda, donen a Sant Pere d'Àger terres, esglésies i altres béns, la descripció que Borrell Gibert fa del castell d'Àger té un to clàssic i poètic que assoleix a través de l'ús de determinats adjectius i de la personificació del castell que aixeca el cap amunt i contempla al seu voltant la resta de fortaleses que li pertanyen:

Donació d'Arnau Mir de Tost

31 de desembre de 1060

CDipÀger I 46, p. 270:

[...] ex quibus Agerense castrum insigne est atque preclarum, quod, medio nemoroso uallis principale caput attollens in altum, respicit ad se pertinentia cetera oppida per girum; intra quod propter eius pulchritudinem et principalitem edificauimus et fundauimus ecclesie nouitatem.

Val a dir que Borrell Gibert es va inspirar, si més no, per a l'expressió *medio nemoroso uallis*, en un dels poetes llatins més importants, Ovidi, que a *Heroides* (16, 53) escriu: *est locus in mediis nemorosae uallibus Idae*.

Molt més ben identificat tenim Ermengol Bernat, jutge i canonge de la Seu d'Urgell, l'activitat del qual s'estén al llarg de la segona meitat del segle XI,³⁴ personatge central en el desenvolupament i ressorgiment de les lletres llatines a Catalunya. Ermengol és un autor (i li donem aquest títol de manera totalment conscient) que fa palesa contínuament una clara voluntat de diferenciar-se dels seus col·legues i que va constantment a la recerca d'un estil propi, que no està tan influït pels autors clàssics llatins com pels autors cristians tardoantics, cosa normal a la seva època.³⁵ Amagada, un cop més, dins d'un text fundacional —la segona consagració de l'església de Santa Maria d'Organyà— hem pogut identificar i aïllar una petita obra narrativa d'aquest personatge, la *Vita Adalbertini*.³⁶ Es tracta d'una narració senzilla, però molt ben elaborada, que explica la necessitat de procedir a consagrar una vegada més l'església de Santa Maria d'Organyà, després de la primera consagració feta pel bisbe Guillem Guifré.³⁷ De llavors ençà, l'església havia patit un procés de deteriorament material i moral, ja que havia anat a parar a les mans d'un clergue indigne, anomenat Adalbertí, l'origen il·lícit del qual ja anunciava el que seria la seva trajectòria posterior: s'havia instal·lat allà acompanyat de la seva concubina i no hi havia manera, ni humana ni divina, de fer-lo fora. Es veu que això dels ocupes té una llarga tradició. El text s'esplaia a relatar els intents reiterats de desallotjar l'inquíll molest sense obviar, però, alguns aspectes tràgics que acompanyen els esdeveniments, com és el cas de l'incendi que destrueix les pertinences més importants

34. Més en concret, apareix a la documentació entre els anys 1063 i 1096. Vegeu, en aquest sentit, ALTURO (1998), p. 397.

35. Vegeu QUETGLAS (1992).

36. El text es troba editat a QUETGLAS (2005).

37. Guillem Guifré va ser bisbe d'Urgell entre 1041 i 1075.

de l'església (còdexs i vestidures litúrgiques)³⁸ que es guardaven en una arca que va cremar. Una vegada més el foc, una vegada més la incúria. La història al final acaba més o menys bé des de la perspectiva de l'*statu quo* vigent (evidentment, la interpretació és subjectiva), ja que Adalbertí finalment se sotmet, reconeix les seves culpes, abandona la seva companya, es lliura com a serf a l'església i renuncia a tots els seus drets. I fins i tot l'escena final del lliurament està envoltada d'un simbolisme molt significatiu en fer aparèixer el culpable amb una corda envoltant-li el coll com a senyal definitiu de submissió.

Un altre text, aquest dissortadament anònim, però que té així mateix la força suficient per constituir-se en una obra autònoma, és el que relata en clau hagiogràfica un episodi prou divertit que es va esdevenir al monestir de Sant Cugat i al qual el mateix editor va donar el nom d'*Invençió del cos de Sant Cugat*. Es tracta d'un cas de possessió diabòlica, que continua en una espècie de sessió d'espiritisme en què els dimonis que s'havien apoderat del cos d'un monjo revelen la identitat del cos d'un màrtir que es conservava al monestir, al qual els monjos, com que en desconeixien la pertinença, anomenaven el *martir ocultus*. El procediment no deixa de ser curiós: dipositats els cossos del bisbe sant Sever i del màrtir desconegut sobre el monjo posseït, els diables comencen a protestar tot queixant-se que dues muntanyes els oprimeixen i que una és el cos de sant Sever i que l'altra correspon al de sant Cugat. Davant la incredulitat dels monjos, els diables insisteixen aclarint, amb tot, que el cos de sant Cugat no es troba complet, ja que li manca el cap, que havia estat sebollit a França.³⁹

De bell antuvi, existeix una oposició encara més radical entre poesia i documentació jurídica o comercial. Són coses que no consonen, però en el món actual no cal sorprendre's de res, i de gent arrauxada o peculiar n'hi ha hagut i n'hi haurà sempre. Ara fa no gaires anys, el 2011, vàrem tenir notícies que el jutge Álvaro Gaspar Pardo de Andrade va haver d'afrontar una investigació de la Comissió Disciplinària del Consell General del Poder Judicial (CGPJ) per haver redactat una sentència en vers. El CGPJ va decidir en darrera instància arxivar la causa, tot i no compartir la forma en què estava redactada la sentència. No era la primera vegada que aquest jutge poeta recorria a la poesia a l'hora de re-

38. Un altre exemple de les destruccions a què estaven abocats els documents és el que dona el jutge Ponç Bofill quan el 15 de juliol de l'any 1020 (*DipVic* 809, p. 144), en parlar de la destrucció de Manresa, afegeix: *ita ut non remanserunt in eis uolumina librorum siue instrumenta cartarum* (citada per ALTURO, 2004, p. 33). Un extracte dels documents que fan referència a l'assalt de Barcelona podem trobar-lo a FELU (2007), p. 4-6.

39. *CSCugat* II 695, p. 357-359. Tot i que el document està datat el 29 d'abril de 1079, es conserva en una còpia de finals del segle XIII, la qual cosa, entre altres motius, fa dubtar de la seva autenticitat.

dactar una sentència; ja l'any 1999 n'havia redactada una altra en un cas de divorci tot emprant els termes següents:⁴⁰

Procede acceder a la separación
que imploran
tanto el Sr. [...]
al que no le da la gana
de soportar la tensión,
como la Sra. [...]
que no sufriendo escarmiento,
tras su primer tropezón,
persiste en el mismo tono,
y aduciendo el abandono,
suplica solución.

Sembla que en aquest darrer cas hi va haver una sanció econòmica per al jutge, qui, d'altra banda, no s'estava de defensar públicament la seva dèria poètica adduint que «si el fallo es bello además de justo, el derecho sale ganando».⁴¹ Sobre la justícia de la sentència no m'hi pronunciaré, però em permetreu, si més no, que expressi els meus dubtes sobre la bellesa poètica d'aquests rodolins, encara que siguin habituals en moltes de les nostres celebracions. Però ja se sap, com diu la màxima llatina: *De gustibus non est disputandum*.

Si aquest episodi de febre poètica es produïa a finals del segle xx, tampoc no ens hauria d'estranyar que a l'alta edat mitjana hi hagués també jutges poetes. I així és, en efecte, tot i que sovint en trobem menys del que ens agradaria trobar, o bé allò que trobem ens fa menys gràcia del que voldríem. Aquí tenim un protagonista fins i tot més conegut i famós, el comte bisbe Miró Bonfill, oncle de l'abat i bisbe Oliba, que va ser comte de Besalú (965-984) i bisbe de Girona (971-984). El peculiar estil de Miró Bonfill ja va atreure l'atenció de Lluís Nicolau d'Olwer en el seu estudi sobre la literatura llatina altmedieval a Catalunya,⁴² on posa en relleu el peculiar estil del personatge, basat en la utilització d'un lèxic rebuscat i farcit d'hellenismes. I, posteriorment, tant

40. ANAYA HUERTAS (2012).

41. Vegeu HERNÁNDEZ (2011).

42. NICOLAU D'OLWER (1932), p. 193-194.

Josep M. Salrach⁴³ com Michel Zimmermann⁴⁴ varen establir els trets que caracteritzaven l'estil preciosista del nostre personatge. Però va ser, ara ja fa anys, Anscari M. Mundó⁴⁵ qui va detectar que enmig d'alguns dels escrits en prosa de Miró Bonfill hi havia emmascarats hexàmetres i dístics elegíacs. El fenomen apareixia de manera especial en la redacció de diverses actes de consagració o dedicació d'esglésies.⁴⁶ La troballa va fer fortuna i Miró Bonfill va anar fent-se un lloc dins del cànon de la poesia llatina altmedieval de Catalunya. Mirarem d'exemplificar-ho en el cas de l'acta de consagració de l'església de Cuixà de l'any 974 o 975.⁴⁷ El text, escrit en prosa, no cal dir-ho, i en escriptura seguida, no facilita la identificació de versos, Però hi són, i Mundó els va saber trobar.⁴⁸ Vegem el començament d'aquesta acta de consagració:

Acta de consagració de l'església de Sant Miquel de Cuixà

30 de setembre de 974 [975]

DipRosselló 485, p. 414:

Postquam Salvator erpigena omnium, **ineffabiliter calcata morte resurgens**, et **exubias atri raptas de fauce profundí**, **evehit excelsum quicquid suscepit ab imis**, et secum quod sumpsit ad dexteram genitoris considens, abensque nova pompa triumphi, bisseos primum selectos divino et consubstantiali irradiatos spiritu viros, quadrifido destinavit in climate, ut terrigenis fidem premonstrarent sidereo recto calle scandere ad regna.

Doncs bé, en aquestes poques línies hi ha fins a tres hexàmetres perfectament construïts i que hem marcat en negreta per fer-los ressaltar. Que algú a casa nostra, a finals del segle x, pugui fer versos com aquests no és cap ximpleria i, per tant, la valoració que fèiem de Miró Bonfill com a destacat poeta era ben justa. Però, per desgràcia seva i nostra, no vivim al segle XIX, sinó al segle XXI, quan el món de les humanitats digitals en què ens movem ha dotat la filologia d'unes eines potentíssimes que mai no

43. SALRACH (1989).

44. ZIMMERMANN (2003), p. 325-326.

45. MUNDÓ (1998), p. 359.

46. Acta de consagració de l'església del monestir de Cuixà, fundació i dotació de la canònica de Besalú, dotació de l'església del monestir de Serrateix, dedicació de l'església del monestir de Ripoll, fundació de Sant Pere de Besalú i acta d'elecció de l'abat Dodó de Camprodon.

47. Els dubtes sobre la data de redacció es tracten a *DipRosselló* 485, p. 414.

48. Vegeu MUNDÓ (2006), p. 18-22.

hauríem pogut somiar.⁴⁹ Abans, detectar els antecedents i la influència posterior d'una obra o d'un autor exigia indefectiblement un coneixement gairebé memorístic dels textos, cosa que no estava pas a l'abast de tothom. Ara, en canvi, tenim la possibilitat d'aprofundir molt més en el camp de les *Quellen* i *Fortleben*. I això ens dona moltes satisfaccions, però també disgusts. I el disgust en aquest cas és que quan hom es posa a recercar seguint les petjades del que succeeix amb altres autors, el que troba no li acaba d'agradar. Perquè aquests tres versos són en realitat adaptacions, o potser manlleus del *De actibus apostolorum*, una traducció en hexàmetres, molt divulgada durant l'edat mitjana, dels Fets dels Apòstols que havia compost en el segle VI Aràtor, sotsdiaca de l'Església de Roma:⁵⁰

MIRÓ BONFILL: <i>Acta de consagració de l'església de Sant Miquel de Cuixà</i>	ARÀTOR: <i>De actibus apostolorum</i>
ineffabiliter calcata morte resurgens	calcata morte resurgens [I 47]
exubias atri raptas de fauce profundi	exuvias atri raptas de fauce profundi [I 40]
evehit <u>excelsum</u> quicquid suscepit ab imis	evehit <u>excelsis</u> quicquid suscepit ab imis [I 38]

La comparació vers a vers ens dispensa de qualsevol comentari addicional. I no és l'únic exemple d'inspiració del nostre poeta, ja que en altres obres, com l'acta de confirmació de la dotació de Sant Pere de Besalú, datada el 2 de juliol de 978,⁵¹ també ha pouat en els escrits d'altres poetes com Venanci Fortunat, Eugeni de Toledo i Paulí d'Aquileia.⁵² Tot plegat ens condueix a una curiosa situació d'anada i tornada. Primer tenim la satisfacció de trobar poesia amagada on no s'espera, però en segon lloc tenim el desencís que la poesia no és de qui pensàvem, de manera que ens veiem abocats a considerar que Miró Bonfill potser tenia habilitats i coneixements poètics, especialment de tipus centonari, però encara està per demostrar que fos un veritable poeta.

Arribada l'hora de cloure aquest plany i per contrarestar la migradesa de la somada, m'agradaria introduir una mica d'optimisme. Pensem que tot plegat hauria pogut ser

49. Així, per exemple, dins del nostre àmbit, les possibilitats que ofereix el Corpus Documentale Latinum Cataloniae (CODOLCAT), projecte que, sota la coordinació d'Ana Gómez Rabal, estem desenvolupant l'equip del Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae, són immenses. Vegeu QUETGLAS i GÓMEZ RABAL (2014).

50. El títol de l'obra varia segons els autors: *Historia Apostolica*, *Actus Apostolorum*, *Acta Apostolorum*, etc. Vegeu McKINLAY (ed., 1951), p. VIII. D'altra banda, pot ser significatiu el fet que Aràtor figurei a l'inventari dels llibres del monestir de Ripoll en l'època de l'abat Oliba; vegeu JUNYENT (1992), p. 399.

51. *Dip Girona* 448, p. 400-406.

52. QUETGLAS (2015).

molt pitjor. Tot el que tenim també s'hauria pogut cremar o hauria pogut desaparèixer en una inundació o en una ràtzia o un bombardeig; de tot hi ha hagut. De manera que encara podem felicitar-nos d'haver tingut la fortuna que no tingué la biblioteca d'Alexandria, quan aquesta ciutat, l'any 642, va ser conquerida per les hosts musulmanes. Una vegada sotmesa la ciutat, l'emir Amr ibn al-As va consultar el califa Omar I i li va preguntar què havia de fer amb la biblioteca. La resposta encara esborrona avui en dia: «Tot el que conté, o està d'acord amb l'Alcorà i, per tant, és balder, o li és contrari i, per tant, no cal que sobrevisqui. Destruïu-ho tot.»⁵³ Ves per on, encara resultarà que hem tingut sort! Però si substituïm *Alcorà* per *Economia productiva* o *especulativa*, no és que la situació es pugui repetir, és que ja s'està repetint, de manera no menys radical i més furtiva, val a dir, però també igual d'efectiva.

Bibliografia

- ACComtalPerg = *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Vol. I-III. Estudi i edició a cura de Gaspar Feliu i Josep M. Salrach (dir.), M. Josep Arnall i Ignasi J. Baiges (coord.), Pere Benito, Rafael Conde, Víctor Farías i Lluís To. Barcelona: Fundació Noguera.
- ALTURO PERUCHO, Jesús (1998). «Escritores latinos de Catalunya: el canónigo Ermengol Bernat de la Seu d'Urgell (s. XI)». *Humanitas*, vol. L, p. 395-417.
- (2004). «La historiografia catalana del període primitiu». A: BALCELLS, Albert. *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 19-38.
- ANAYA HUERTAS, Alejandro (2012). «Jueces poetas». *Nexos: El Juego de la Suprema Corte* [en línia] (1 novembre). <<http://eljuegodelacorte.nexos.com.mx/?p=2187>> [Consulta: 31 juliol 2017].
- AURELL, Jaume (2016). *La historiografía medieval: Entre la historia y la literatura*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- BALCELLS, Albert (2004). *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BARTOLI, Matteo (1925). *Introduzione alla Neolinguistica*. Ginebra: Leo S. Olochki.
- BASTARDAS, Joan (1991). *Usatges de Barcelona: El codi a mitjan segle XII*. 2a ed. Barcelona: Fundació Noguera.
- (1998-1999). «Sobre el *Carmen Campidoctoris*». *Anuari de Filologia*, vol. XXI, secció D, núm. 9, p. 9-37.
- BEER, Rudolf (1907-1908). «Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll I-II».

53. CANFORA (1984), p. 86-108.

- Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophische-Historische Klasse*, núm. 155/3 i 158/2. [Traducció al català: BARNILS I GIOL, Pere (1909-1910). «Los manuscrits del monastir de Santa Maria de Ripoll». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. v, p. 137-170, 230-278, 299-320, 329-365 i 492-520]
- Cançoner de Ripoll* (2009). Introducció de Pere J. Quetglas. Traducció de Jordi Raventós. Martorell: Adesiara.
- CANFORA, Luciano (1984). *La biblioteca scomparsa*. 4a ed. Palerm: Sellerio.
- Carmen Campidoctoris o Poema latino del Campeador* (2001). Estudi preliminar, edició, traducció i comentari d'Alberto Montaner i Ángel Escobar. Madrid: Fundación Quinto Centenario.
- CCarlemany = *Cartoral dit de Carlemany; del bisbe de Girona (s. IX-XIV)* (1993). Ed. a cura de Josep M. Marquès. Barcelona: Fundació Noguera.
- CDipÀger = *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198* (2011). Edició i estudi a cura de Ramon Chesé Lapeña. Barcelona: Fundació Noguera.
- CHIESA, Paolo (ed.) (1998). *Liudprandi Cremonensis Antapodosis, Homelia paschalis, Historia Ottonis, Relatio de legatione Constantinopolitana*. Turnhout: Brepols. (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis; 156)
- CINGOLANI, Stefano M. (2011-2013). «L'abat Oliba, el poder i la paraula». *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*, núm. 31, p. 115-162.
- COLL I ALENTORN, Miquel (1951-1952). «La historiografia de Catalunya en el període primitiu». *Estudis Romànics*, vol. III, p. 139-196.
- (1962). «El Cronicó de Sant Cugat». *Analecta Montserratensia*, vol. IX, p. 245-259.
- CSCugat = *Cartulario de San Cugat del Vallés (1945-1947)*. Vol. I-III. Ed. a cura de José Rius Serra. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- D'ANGELO, Edoardo (2009). *La letteratura latina medievale: Una storia per generi*. Roma: Viella.
- DACCBBarcelona = *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona: Segle XI* (2006). Vol. I-IV. Ed. a cura de Josep Baucells i Reig, Àngel Fàbrega i Grau, Manuel Riu i Riu, Josep Hernando i Delgado i Carme Batlle i Gallart. Barcelona: Fundació Noguera.
- DÍAZ Y DÍAZ, Manuel C.; DÍAZ DE BUSTAMANTE, José M. (ed.) (2005). *Poesía latina medieval (siglos V-XV)*. Florència: SISMEL.
- DipGirona = *Catalunya carolíngia*. Vol. V/2: *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada* (2006). Ed. a cura de Santiago Sobrequés i Vidal, Sebastià Riera i Manuel Rovira. Revisat i completat per Ramon Ordeig i Mata. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- DipRosselló* = *Catalunya carolíngia*. Vol. VI: *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet* (2006). Ed. a cura de Pere Ponsich. Revisat i completat per Ramon Ordeig i Mata. Prefaci d'Anscari M. Mundó. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DipVic* = *Diplomatari de la Catedral de Vic (segle XI)* (2000-2009). Ed. a cura de Ramon Ordeig i Mata. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs: Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals.
- ERMOLDVS NIGELLVS (1884). *In honorem Hludowici christianissimi Caesaris Augusti Ermoldi Nigelli exulis elegiaci carminis libri IV. Poetae Latini Aevi Carolini*. T. II. Berlín: Weidmann. (Monumenta Germaniae Historica), p. 467-516.
- ESCOLÀ Tuset, José M. (2005). «Poesía incorporada a las encíclicas mortuorias de Catalunya». A: DÍAZ Y DÍAZ, Manuel C.; DÍAZ DE BUSTAMANTE, José M. (ed.). *Poesía latina medieval (siglos I-XI)*. Florència: SISMEL, p. 609-618.
- FELIU I MONFORT, Gaspar (2007). *La presa de Barcelona per Almansor: història i mitificació*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FORNÉS PALLICER, M. Antonia; PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA, Mercè (en premsa). «Paisajes poéticos en la Catalunya altomedieval». A: PÉREZ RODRÍGUEZ, Estrella. *Las palabras del paisaje y el paisaje en las palabras de la Edad Media*. Turnhout: Brepols.
- Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó = Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie: Text llatí i traducció* (2012). Edició i introducció de Stefano M. Cingolani. Traducció i notes de Robert Álvarez Masalias. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum: URV.
- HERNÁNDEZ, José Antonio (2011). «El poder judicial archiva el caso del juez poeta». *El País* [en línia] (26 octubre). <http://politica.elpais.com/politica/2011/10/25/actualidad/1319570678_096081.html> [Consulta: 31 juliol 2017].
- JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard (1992). *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Ed. a cura d'Anscari M. Mundó. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- LAVRENTIVS VERONENSIS (1996). *De Bello Maioricano*. Cronologia, introducció, edició crítica, traducció i índex de Jaume Juan Castelló. Barcelona: Bosch.
- Liber iudicum popularis: Ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona* (2003). Ed. a cura de Jesús Alturo, Joan Bellés, Josep M. Font i Rius, Yolanda García i Anscari M. Mundó. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia i Interior. (Textos Jurídics Catalans; 23)
- Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus* (1904). Ed. a cura de Carlo Calisse. Roma: Istituto Storico Italiano.
- Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus* (1991). Traducció de Mireia Mulet. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana.

- McKINLAY, Arthur Patch (ed.) (1951). *Aratoris subdiaconi De Actibus Apostolorum*. Viena: Hoelder-Pichler-Tempsky. (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum; LXXII)
- MORALEJO, José Luis (ed.) (1985). *Cancionero de Ripoll (Anónimo)*. Barcelona: Bosch.
- MUNDÓ, Anscari M. (1972). «Recherches sur le traité du moine Garsias à l'abbé-évêque Oliba sur Cuxa». *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, núm. 3, p. 29-42. [Reproduït a: MUNDÓ (1998), p. 356-367]
- (1998). *Obres completes*. Vol. I: *Catalunya. 1: De la romanitat a la sobirania*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006). «Prefaci». A: *Catalunya carolíngia*. Vol. VI: *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*. Ed. a cura de Pere Ponsich. Revisat i completat per Ramon Ordeig i Mata. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 7-26.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1915-1919). «L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI, p. 3-84.
- (1932). «La littérature latine au Xe siècle». A: *La Catalogne à l'époque romane: Conférences faites à la Sorbonne en 1930*. París: Ernest Leroux, p. 180-195.
- QUETGLAS, Pere J. (1992). «Nota sobre la cultura dels escrivans medievals a Catalunya». A: *Humanitas in honorem A. Fontán*. Madrid: Gredos, p. 313-317.
- QUETGLAS, Pere J. (2005). «La *Vita Adalbertini* d'Ermengol Bernat d'Urgell». *Euphrosyne*, núm. 33, p. 279-287.
- (2007). «La tradició clàssica a l'edat mitjana als països de parla catalana». *Ítaca: Quaderns Catalans de Cultura Clàssica*, núm. 23, p. 11-26.
- (2013). «Las cualidades poéticas de Miró Bonfill». A: *La compilación del saber en la edad media*. Porto: FIDEM, p. 417-427.
- (2015). «Llenguatge jurídic i llenguatge poètic: les gosadies del comte-bisbe Miró Bonfill». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 45 (1), p. 185-194.
- QUETGLAS, Pere J.; GÓMEZ RABAL, Ana (2014). «The Corpus Documentale Latinum Cataloniae (CODOLCAT)». A: SORIANO, Lourdes; ROVIRA, Helena; CODERCH, Marion; SABATÉ, Glòria; ESPLUGA, Xavier. *Humanitats a la xarxa: món medieval = Humanities on the Webb: the Medieval World*. Berna: Peter Lang, p. 259-269.
- SALRACH, Josep M. (1989). «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'Acta de Consagració de Cuixà de l'any 974». *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia*, núm. 10, p. 107-124.
- (1995). «Contribució dels monjos de Ripoll als orígens de la historiografia catalana: els primers crònics». A: *Art i cultura als monestirs del Ripollès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 17-35.

- SORIANO, Lourdes; ROVIRA, Helena; CODERCH, Marion; SABATÉ, Glòria; ESPLUGA, Xavier (2014). *Humanitats a la xarxa: món medieval = Humanities on the Webb: the Medieval World*. Berna: Peter Lang.
- TORRES AMAT, Felix (1836). *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de J. Verdager.
- VALLS TABERNER, Fernando (1991). *Códices manuscritos de Ripoll: El inventario de 1832 de Próspero de Bofarull*. Barcelona: Herederos de Ferran Valls i Taberner.
- VILLANUEVA, Jaime (1803-1852). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. I-XXII. Madrid: Imprenta Real (vol. I-V); València: Imprenta de Oliveres (vol. VI-X); Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia (vol. XI-XXII).
- WARTBURG, Walter von (1979). *La fragmentación lingüística de la Romania*. 1a reimpr. de la 2a ed. Barcelona: Gredos. [Traducció de l'original alemany *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*. Berna: Francke, 1950]
- WRIGHT, Roger (1979). «The first poem on the Cid: the *Carmen Campi Doctoris*». *Papers of Liverpool Latin Seminar*, núm. 2, p. 213-248.
- ZIMMERMANN, Michel (2003). *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIVe siècle)*. Vol. I. Madrid: Casa de Velázquez.